

**Потоцький В.П.**  
кандидат історичних наук,  
доцент кафедри українознавства,  
Харківський національний  
університет імені В.Н. Каразіна

**Протестантські об'єднання в Україні: досвід міжконфесійної  
комунікації поч. ХХ ст.**

Штундизм – протестантський рух, що охопив українські землі на межі ХІХ – ХХ ст. На початковому етапі в нього був величезний потенціал: накопичене століттями бажання змін в українському релігійному житті, що не знало реформації, і одночасно, невдоволення Російською православною церквою (далі - РПЦ) могли призвести до самих несподіваних наслідків. Штундизм не слід сприймати як національний чи моноетнічний рух, але його українська складова була настільки значна, що навіть в офіційних документах він називався «малоросійським» або «південноруським». Починаючи з ХVІ ст., українці ще ніколи настільки масово не залишали лави православної церкви. Захоплені успіхами штундизму, представники народницьких і демократичних українських рухів вже говорили про блискучі перспективи цього релігійного вчення. Леся Українка, М. Драгоманов, І. Франко, М. Павлик вважали, що штундизм цілком відповідає демократичним традиціям українців [1, с. 224]. М. Грушевський вважав його «... видатним явищем українського життя» [2, с. 170] і релігією, яка в майбутньому, можливо, об'єднає весь народ. Однак цього не сталося з причин, які не є предметом спеціального вивчення у межах даної статті. На прикладі Слобожанщини ми простежимо динаміку відносин між сектантами та їх православними сусідами, що, можливо, дозволить зрозуміти, чому штундизм так і не став масовою релігією в Україні.

Відразу ж потрібно підкреслити, що в побутових відносинах православних і штундистів священики РПЦ та урядовці виступали лише як зовнішній фактор. Безперечно, вони впливали на православних, претендували на управління й керівництво ними, але, в сутності, ці люди лише користувалися обставинами, що склалися, в жодній мірі їх не

створюючи. На наш погляд, тиск з їхнього боку відігравав лише допоміжну роль у міжконфесійному протистоянні.

Ситуації, коли один із членів родини сповідував штундизм, а інший залишався православним, були частим явищем на Слобожанщині. Звичайно, змішаних шлюбів не було. Вони укладалися або між православними в церкві, або між штундистами поза нею. Проблеми виникали, якщо вже після весілля хтось відступав від батьківської віри. Оскільки сектантом частіше був чоловік, то він, користуючись певною владою, здійснював спроби натиснути на свою дружину. Штундисти в окремих населених пунктах майже завжди були родичами, тому проти дружини, яка жила в родині чоловіка, зазвичай об'єднувалася майже вся його рідня. Прикладом може бути доля селянки хутора Миколаївка Сніжківської волості Валківського повіту Ганни Симоненко, яка зазнавала побиття не тільки з боку власного чоловіка, але і його братів [3, арк. 71]. З подібного скрутного становища багато хто з числа православних жінок винайшов доволі простий вихід: як тільки чоловік переходив у секту, на нього відразу писався донос в поліцію. Так, наприклад, вчинила одна православна мешканка села Вири Чугуївського повіту [4, арк. 2]. Однак слід зауважити, що подібна тактика не завжди досягала бажаного ефекту через слідчу тяганину, а також невизначеність законодавства в цьому питанні.

Якщо для жінки перехід у віру свого чоловіка міг означати примирення з ним, його родичами та закінчення цькування, то для чоловіків все виглядало набагато складнішим. У ситуації, коли молоді люди після шлюбу приєднувалися до штундизму, вони також зазнавали неабиякого гноблення, але вже від своїх православних родин. Траплялися випадки, коли, приміром, православний батько бив сина-штундиста прямо у присутності священика [3, арк. 145], або старенька мати розганяла сектантські збори, влаштовані її дорослим сином у себе вдома [5, арк. 11]. У кожному разі міжконфесійні конфлікти накладалися на звичний патріархальний устрій родинного життя, що в результаті й відігравав визначальну роль у їхньому вирішенні.

Сусідські відносини між православними та сектантами в українському сільському соціумі також мали свою специфіку. Селяни з неприхованим інтересом ставилися до перших штундистів, які з'явилися у них в селі. На відміну від похмурих і мовчазних старовірів-росіян, що зазвичай жили окремо від усіх, штундисти залишалися своїми односельцями, знайомими чи сусідами, які поверталися із заробітків або після служби в армії. Вони відкрито йшли до людей, розмовляли, запрошували до себе, пригощали. За умов одноманітності та монотонності сільського життя збори сектантів перетворювалися на справжню подію. Штундисти на початковому етапі свого перебування у селі завжди були дуже доброзичливі й запрошували до себе всіх, навіть православних священиків [4, арк. 32].

Однак період захоплення новими людьми досить швидко минав: усі, хто справді цього бажав, вже мав змогу приєднатися до сектантської громади. Для інших наставав час спокійного спостереження та критичних оцінок. Відкритість штундистів, які не ховалися, подібно до хлистів, за складною системою умовних знаків, звичайно, імпонувала селянам. Але водночас вона ж їх і дратувала: показова моральність штундистів (не п'ють, не палять тютюну, уникають розпусти, вегетаріанці) часто сприймалася простими сільськими мешканцями як докора й викликала звинувачення у святенництві. Демонстративне ігнорування штундистами важливих для селян церковних свят і всіх підвалин традиційної сільської громади викликало у православному середовищі стійку неприязнь до них. Істотні відмінності в поведінці сектантів зрештою призводили до того, що консервативний мешканець українського села починав ототожнювати штундистів із представниками іншого етносу. До того ж у селян викликав неабиякий страх той факт, що штундисти не христять дітей, не заносять їх у церковні метрики, а також ховають своїх померлих без відспівування [6, арк. 7-8]. Поступово штундисти в межах свого села ставали справжніми ізгоями.

По мірі відчуження від традиційного соціуму сільські штундисти намагалися відповідали так само вороже. Штундисти навіть ставали

«зухвалими і галасливими» як, наприклад, в селі Пересічне [4, арк. 68]. Сектанти часто вели себе зухвало, що вже було схоже скоріше на жест відчаю, ніж на якусь поведінкову стратегію: траплялися випадки, коли селянин-штундист стояв на шляху у хресного ходу, демонстративно не знімаючи шапки з голови [3, л. 101], або, наприклад, штундисти села Іскрисківщина Сумського повіту 1904 року здійснили блюзнірські дії над православними іконами прямо біля воріт церкви [3, арк. 141, 181]. Внаслідок цього колишня неприязнь православних перетворювалася в ненависть, чому всіляко сприяли священики, які завжди користалися можливістю загострити ситуацію. Як результат, прості селяни часто відмовлялися жити поруч зі штундистами. Так в слободі Сватовій-Лучці населення вимагало виселити штундистів, погрожуючи їм розправою [4, арк. 15]. На хуторі Водопій, Маньківської волості Валківського повіту, православні селяни, підбурювані місцевим священиком, хотіли розгромити будинок штундистів [5, л. 11] і навіть заперечували проти сусідства цвинтарів [3, арк. 213].

Отже, треба відзначити, що взаємини штундистів з православними на селі складалися, за рідкісним винятком, по одному і тому ж сценарію: від інтересу до неприйняття або ворожнечі. Виявляється, що штундизм через своє ігнорування сільських звичаїв та нехтування будь-якими місцевими традиціями, в сутності, з самого початку був приречений на провал в селянському середовищі.

Дещо інша ситуація складалася в українському місті. Міське населення було більш звичним до строкатого розмаїття народів і конфесій, воно залишалось досить космополітичним, схильним до індивідуалізму, внаслідок чого більш терпимим. Городянин легко мирився з сусідством штундиста, поки той не робив замахів на його особистий простір і вільний час. А це обов'язково рано чи пізно траплялося. Справа в тому, що штундисти-міщани, на відміну від сільських, ніколи не замикалися в собі. Вони не відмовлялися від прозелітизму і не припиняли агітацію, оскільки міське населення відрізнялося чисельністю та рухливістю, й тому завжди зберігалася

ймовірність зустрічі з новими людьми. У містах штундисти займали великі зали під молитовні, відкривали всі вікна і голосно співали, на вулицях закликали всіх перехожих, за будь-якої можливості втягували їх у розмову, нав'язували суперечки, ходили по квартирах. Наприклад, саме на це скаржилися у міську управу мешканці Цигаревський вулиці міста Харкова [7, арк. 1-2]. У даному випадку сектанти протиставляли свій колективізм індивідуалізму міщан. Вони порушували спокій городян і, як наслідок, викликали до себе вкрай негативне ставлення. Крім того, харків'яни турбувалися за своїх дітей, які могли піддатися впливу штундистів [7, арк. 1-2]. Варто зазначити, що життя сектантських дітей зазвичай ставало набагато важчим. Так, у Харківському міському початковому училищі був помічений 8-річний хлопчик, який не хрестився під час ранкових молебнів. Незважаючи на прохання батька-штундиста не змушувати сина хреститися, Харківська духовна консисторія зобов'язала дирекцію навчального закладу простежити за виконанням церемонії в повному обсязі [8, арк. 3-4].

Все ж таки слід визнати, що міщани ставилися до штундистів скоріше нейтрально, ніж вороже, як до цікавого явища, своєрідної екзотики. Не випадково городяни охоче ходили на публічний диспут за участю сектантів, на відміну від селян, які більше любили бути присутніми при арешті штундиста або під час обшуку в його будинку.

Таким чином, слід визнати, що штундизм мав більше можливостей для розвитку в поліетнічному місті, ніж в українському селі. Втім цей висновок зроблено на прикладі Харківської губернії, і він не може бути правомірним по відношенню до великих осередків штундизму у межах Херсонської та Катеринославської губерній. У цих регіонах мав місце доволі унікальний феномен – повністю штундистське село, чого ніколи не зустрічалося на Слобожанщині. Однак у загальноукраїнському масштабі штундизм як нове явище в релігійному житті вступав у відкрите протиріччя з усталеними звичками як селян, так і городян, що до певної міри перешкоджало його більш широкому поширенню в Україні.

## Література

1. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. – Львів: Просвіта, 1995.
2. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К.: Освіта, 1992.
3. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 40, оп. 89, спр. 5.
4. ДАХО. Ф. 40, оп. 71, спр. 2152.
5. ДАХО. Ф. 3, оп. 283, спр. 846.
6. ДАХО. Ф. 40, оп. 97, спр. 522.
7. ДАХО. Ф. 40, оп. 71, спр. 1714.
8. ДАХО. Ф. 40, оп. 82, спр. 103.